

# ČESKÁ KULTURNÍ RADA V ZAHRANIČÍ VE VÝVOJI LITERÁRNÍ ČINNOSTI PRVNÍ VLNY ČESKÉHO POÚNOROVÉHO EXILU (1948–1968)

MILAN BURDA

Ve svém příspěvku bych se chtěl soustředit na činnost *České kulturní rady v zahraničí*, která hrála jednu ze stěžejních rolí ve vývoji literární a kulturní aktivity první vlny českého poúnorového exilu.<sup>1</sup>

Založení ČKR bylo oznámeno na podzim roku 1953, v říjnovém čísle časopisu *Sklizeň*.<sup>2</sup> U jejího zrodu stál Robert Vlach, jeden z neaktivnějších organizátorů kulturního a literárního života českého poúnorového exilu. Vlach ve svém článku shrnuje důvody, jež ho přiměly k rozhodnutí pokusit se o vytvoření střešové kulturní organizace českého exilu: několik měsíců redigování *Sklizně* ho přesvědčilo o tom, že pro mnoho Čechů žijících v exilu snaha vytvořit zde kulturní prostředí není jenom pouhá ztráta času. Mezi lidmi existuje mnoho zajímavých, rozumných a užitečných nápadů, podnětů, iniciativ a námětů, jak zlepšit kulturní prostředí exilu, jež však jednotlivci či malá skupinka lidí mohou sami jen stěží uskutečnit. Bohužel, v šestém roce exilu, dosud neexistuje prostor, kde by se tyto snahy soustřeďovaly a pomáhaly uskutečňovat, kde by jednotlivci nacházeli porozumění,

---

<sup>1</sup> Konzultace bibliografií exilové literatury (A. Kratochvil: *Bibliografie krásné české literatury vydané v exilu: únor 1948–květen 1967*, *Studie* 1968, č. 14, s. 39–69; L. Šteflová: *Bibliografie literatury vydané českými a slovenskými autory v zahraničí: 1948–1972, s dodatkem do srpna 1978*, Paříž–Kolín n. R. 1978) nám nepřímou potvrzuje klíčový význam této organizace pro rozvoj českého literárního dění v cizině: z asi 260 titulů původních děl krásné literatury, kde jsou započítána i díla nacházející se na pomezí krásné literatury a literatury faktu, které čeští exiloví autoři vydali v letech 1948–1968, byly 172 tituly publikovány mezi roky 1953 a 1962, tedy v době víceméně pravidelného fungování ČKR, z období 1953–1958, kdy organizace působila neaktivněji, je 113 publikací. Většina pochází z Literárních soutěží pořádaných společně Křesťanskou akademií a Českou kulturní radou v zahraničí a vyšla v edicích, jež buď přímo patřily ČKR, nebo které s ní úzce spolupracovaly a podílely se na některých jejích aktivitách.

<sup>2</sup> R. Vlach: O Kulturní radu, *Sklizeň* 1953, č. 10, s. 10. Robert Vlach v té době také redigoval *Sklizeň*, vydávanou od ledna 1953 v Hamburku jeho jmenovcem Antonínem Vlachem. Zároveň byl na jaře 1953 požádán Křesťanskou akademií, aby obnovil její Literární a hudební soutěž.

povzbuzení a podporu pro své snažení. Protože už nelze dále čekat, až se někdo jiný chopí iniciativy vytvořit takový prostor, rozhoduje se vytvořit jej sám, o své vlastní vůli, a vyzývá všechny, bez rozdílu národnosti, politického či náboženského přesvědčení, aby se k nové organizaci připojili. Cílem organizace bude snaha zachovat a obohacovat české kulturní tradice a přispívat k rozvoji a šíření české kultury v cizině.

Robert Vlach otevřel na své adrese ve Švédsku prozatímní sekretariát organizace, aby mohla být okamžitě operativní, než zvolí svou konečnou podobu. Takto neformálně pak ČKR fungovala po celou dobu své aktivní činnosti, i když měla svého předsedu, nedávno zesnulého profesora štrasburské univerzity Jiřího Straku, a dokonce i čestnou předsedkyni, jíž byla švédská hraběnka Amelie Posse-Brázdová (1884-1957). Celkově však činnost byla koordinována, řízena a organizována Robertem Vlachem. Ten také rozhodoval o hlavních aktivitách a dalším vývoji.

Pravé důvody, které vedly k založení organizace, byly však daleko hlubší a měly svůj původ hlavně v celkové dosti neutěšené situaci, ve které se tehdy nacházel český exil. Stručně a velmi schematicky řečeno, jednalo se o pokus stmelit exil, který byl tenkrát značně atomizován důsledkem vnitřních politických hádek a sporů exilových představitelů. Bylo třeba zastavit jeho rozklad a zabránit hrozící národnostní a jazykové asimilaci exulantů v zemích, kde žili. Někteří z exilových kulturních pracovníků se snažili vyvést exil z této vleklé krize vytvořením kulturního ovzduší pro exulanty a podmínek pro tvorbu exilových spisovatelů. Chtěli jim jak nabídnout možnost publikovat jejich díla, tak i vytvořit pro ně prostor k setkávání a vzájemným diskusím. Českým exulantům se pak snažili nabídnout kvalitní svobodnou literaturu v jejich mateřštině.

Další důležitý důvod vyplýval ze situace v tehdejší Československu. Komunistický režim tam tehdy pronásledoval jakýkoli svobodný projev, vyobcovával z veřejného života každého, kdo nepřijímal jeho ideologii a snažil se násilím vytlačit z kulturního povědomí národa všechny tradice, které této ideologii neodpovídaly. Jednalo se tedy o snahu zachovat a udržet tyto tradice v cizině a upozornit západní veřejnost na neblahou situaci svobodné kultury v zemích za "železnou oponou".

Jak už bylo naznačeno, duší nové organizace byl Robert Vlach. Byl to člověk, který mimo nesmírnou píli a vytrvalost měl také něco, co se dá nazvat charisma. Proto ve velmi krátké době dokázal soustředit kolem sebe široký okruh spolupracovníků. Ti, na rozdíl od jiných, ideologicky vyhraněných exilových kulturních organizací, názorově odraželi celkové složení českého poúnorového exilu. Proto zde najdeme tak rozdílné osobnosti jako levicového intelektuála Františka Listopada na jedné straně a na druhé straně Jana Mariu Kolára, který se nikdy netajil svými konzervativními postoji. Vlach se ovšem při své práci opíral o poměrně malou skupinku

lidí.<sup>3</sup> Ti tvořili jádro ČKR a organizovali a amplifikovali její činnost v zemích, kde žili a byli v nich prostředníky mezi kulturní radou a jinými kulturními organizacemi exilu, které v nich působily. Až do roku 1957, kdy Robert Vlach, po roztržce s vydavatelem Sklizeň, přestal časopis redigovat, sloužila Sklizeň jako tiskový orgán organizace.

Oproti jiným kulturním iniciativám českého exilu té doby měla koncepce činnosti ČKR podstatně širší záběr a byla zaměřena jak na exil, tak i na západní intelektuály a kulturní veřejnost. Akce směřované na Západ měly za cíl upozornit západní intelektuály – z nichž mnozí, pod vlivem silné komunistické propagandy, nebyli v té době příliš nakloněni exulantům z Východu –, že v jejich zemích žijí a tvoří jejich kolegové, kteří byli nuceni opustit svou zemi, kde je jejich dílo umlčeno; snažily se také seznámit západní veřejnost s existencí nezávislé české kultury a literatury a být tak do jisté míry protiváhou komunistické propagandy. V neposlední řadě se ČKR snažila navázat spolupráci s jinými exilovými skupinami z východního bloku a umožnit svým členům vstoupit do mezinárodních kulturních a spisovatelských organizací, jako byl například Penklub.<sup>4</sup>

První akce zaměřená na západní intelektuály začala vlastně ještě před oficiálním založením ČKR, již v září 1953. Byla to jednorázová "Akce solidarity" a jejím původcem byl Antonín Kratochvíl. V dopisech zasílaných významným západním osobnostem literatury, hudby, vědy a umění se vysvětlovalo, jaká je situace exilových spisovatelů, a žádalo se v nich, aby tyto osobnosti projevíly solidaritu s českými spisovateli v exilu tím, že u příležitosti literární soutěže Křesťanské akademie zašlou pořadatelům soutěže jedno ze svých vydaných děl s dedikací. Tyto dary pak budou sloužit jako ceny laureátům soutěže. Několik desítek obeslaných osobností takto skutečně solidaritu projevilo, mezi nimi T. S. Eliot, Graham Greene, W. S. Maugham, Bertrand Russell nebo Hermann Hesse.

ČKR také několikrát reprezentovala český kulturní exil před západní veřejností na různých mezinárodních výstavách, pořádaných u příležitosti akcí ve prospěch uprchlíků z východních zemí.<sup>5</sup> Jako určitou odpověď na pražskou komunistickou propagandu šířenou československým kulturním

---

<sup>3</sup> Byli to například Jaroslav Trnka, který v Paříži vydával francouzsko-české periodikum *Rencontres*, spisovatel Bedřich Svatoš, který vyučoval češtinu v Lille a v Bruselu, Věra Stárková v Londýně, Antonín Kratochvíl v Německu, Karel Vrána v Itálii nebo básník Pavel Javor v Kanadě.

<sup>4</sup> Toto úsilí bylo poměrně úspěšné a někteří spolupracovníci ČKR, například Antonín Kratochvíl nebo Ivan Jelínek, se později významným způsobem podíleli na práci exilové sekce Penklubu.

<sup>5</sup> Například v Istanbulu v létě 1954, v německém Esslingenu na podzim téhož roku, v Salcburku v roce následujícím.

střediskem v Berlíně uspořádala ČKR v Hamburku v srpnu 1955 výstavu české exilové literatury, kultury a umění a snažila se dokonce vybudovat tam i stálé kulturní centrum československého exilu.

Organizace také spolupracovala s kulturními exilovými skupinami jiných národností. Nejvýznamnějším plodem této spolupráce byl projekt Roberta Vlacha vydat dvojjazyčnou česko-estonskou antologii exilové poezie.<sup>6</sup> Sedm česko-estonských básnických dvojic s blízkou poetikou vzájemně přeložilo některé básně svého partnera do své mateřštiny. Antologie vyšla v roce 1955 pod názvem *Poetae in Exilio* v jedné z edicí ČKR.<sup>7</sup>

Nejpodstatnější část činnosti ČKR však směřovala do řad českých exulantů. Cílem jednotlivých akcí bylo podnítit novou tvorbu exilových spisovatelů, vytvořit pro ně publikační možnosti a zprostředkovat, aby se jejich tvorba dostala ke čtenářům. Některé akce se snažily také o to, aby činnost osob, které se obzvláště zasloužily o rozvoj kulturního exilu, byla alespoň symbolicky oceněna. Tyto různé akce probíhaly víceméně paralelně a vzájemně se doplňovaly.

Nejdůležitější mezi těmito činnostmi pro českou exilovou literaturu bylo každoroční organizování společné Literární a hudební soutěže Křesťanské akademie a České kulturní rady. Křesťanská akademie pověřila na jaře 1953 Roberta Vlacha, aby obnovil její literární soutěž,<sup>8</sup> a svěřila mu celkovou její organizaci. Ihned po svém založení se ČKR spolupodílí na organizování soutěží. Vlach usiloval o to, aby soutěž prokázala kulturní bohatost a rozmanitost exilu a tím dementovala názory, že exil není schopen

---

<sup>6</sup> Manželka Roberta Vlacha byla původem Estonka, a Robert Vlach měl proto v estonském kulturním exilu mnoho přátel.

<sup>7</sup> Stockholm, Knihnice lyriky. Vydavateli byli Robert Vlach a Peeter Arumaa, anglickou předmluvu napsali Ants Oras a Otakar Odložilík; antologii ilustrovali Karin Lutzová a Charles Cerny. Přispěly do ní následující básnické dvojice: Artur Adson – František Listopad, Bernard Kangro – Jiří Kovtun, Raimond Kolk – Pavel Javor, Alexis Rannit – Jiří Kavka, Gustav Suits – Robert Vlach, Maria Underová – Věra Stárková. Poslední, symbolický pár tvořili Henri Visnapuu a František Kovárna, kteří zemřeli v exilu. Proto jejich díla byla přeložena Jiřím Kavkou a Alexisem Rannitem.

<sup>8</sup> Krátce po svém založení v létě 1950 uspořádala Křesťanská akademie Literární a hudební soutěž, aby povzbudila novou tvorbu exilových autorů. První ročník byl vypsán v roce 1951, ale skončil zmatkem. Jeho výsledky byly vyhlášeny až v roce 1955, v březnové Sklizině. Navíc to byly výsledky přibližné, protože se všechny protokoly ztratily.

Hned po založení ČKR Vlach dojednal s Křesťanskou akademií, že nová organizace bude spoluorganizovat soutěž, a tak hned od obnovení se jednalo o Literární a hudební soutěž Křesťanské akademie a České kulturní rady. Díky této spolupráci se značně rozšířila škála možných účastníků soutěže. Křesťanská akademie totiž vyžadovala od účastníků, aby jejich dílo vyjadřovalo či alespoň respektovalo křesťanský světový názor. Později se skutečně několikrát stalo, že některá díla byla posuzována a oceněna pouze ČKR.

vytvářet kulturní hodnoty. Oficiálně bylo první kolo soutěže vyhlášeno v červnu 1953.<sup>9</sup> Tyto soutěže se pak konaly každoročně až do samého konce šedesátých let.

Není zde místa pro podrobnou analýzu jednotlivých ročníků soutěže ani na výčet obeslaných a oceněných děl a jejich autorů.<sup>10</sup> Připomeňme jen, že soutěž, alespoň v prvních letech, se setkala s živým ohlasem u českých exilových autorů a že díky těmto soutěžím čeští autoři v cizině získali motivaci pro novou tvorbu, jejímž výsledkem je několik stovek původních děl, z nichž bohužel pouze zlomek – několik málo desítek děl – mohl být publikován.

Cílem soutěže bylo především to, aby se alespoň některá oceněná díla dostala ke čtenářům. Proto v dubnu 1954 navrhuje Robert Vlach založit vydavatelskou unii českých nakladatelů v exilu.<sup>11</sup> Tento projekt se však bohužel nesetkal s patričním zájmem zainteresovaných osob,<sup>12</sup> a tak v červnu 1955 Robert Vlach zveřejňuje leták nazvaný *Kulturní rada veřejnosti*, který byl přiložen k červnovému vydání *Sklizně*. Byl to patetický apel na českou kulturní exilovou veřejnost, aby přispěla k vytváření kulturních a duchovních hodnot, které jak domovu, tak i exilu dosud tak chybějí. Jednou z těchto chybějících hodnot je kvalitní česká kniha. Navrhuje proto, že ČKR bude každoročně formou předplatného vydávat sérii deseti hodnotných knih za celkovou cenu deseti dolarů. K tomuto účelu zakládá novou edici, *Sklizeň svobodné tvorby*. Aby se vydání knih mohlo uskutečnit, je ovšem třeba najít nejméně 300 předplatitelů. Vlach tuto akci nazval *Kulturou z krize*. K hanbě exilu je však nutné říci, že kromě první série Vlach jen velmi těžko získával předplatitele. Několikrát mu dokonce hrozilo nebezpečí, že část ceny za tiskárnu bude muset zaplatit z vlastních prostřed-

---

<sup>9</sup> *Sklizeň* 1953, č. 6, s. 9. Soutěžilo se v několika kategoriích: poezie, próza, dramatická díla, ale i dětská literatura, překlady a hudební díla. Později přibyla i díla z vědních oborů. Obeslaná díla byla posuzována několikačlennými porotami, složenými z nejlepších specialistů, jež měl český exil v tom kterém oboru.

<sup>10</sup> Případné zájemce odkazuji na svou disertační práci, kde se podrobně zabývám jak soutěžemi, tak i jinými aktivitami ČKR a kulturního exilu vůbec (*La littérature de l'émigration tchèque de 1948 à 1968: Contribution à l'histoire de la littérature tchèque contemporaine*, Bordeaux 1992; mikrofišová edice: Lille, Atelier national de reproduction des thèses, 1992, ISSN: 0294-1767).

<sup>11</sup> O vydavatelskou unii, *Sklizeň* 1954, č. 4, s. 12.

<sup>12</sup> Přesto se některé exilové edice podílely na vydávání děl oceněných v soutěžích. Mimo edice obou pořádajících organizací to byly zejména vídeňská *Bohemica Viennensis* a edice Kulturní sekce československého uprchlického výboru v Německu.

ků. Do roku 1962, kdy tato akce definitivně skončila, Vlach uskutečnil vydání celkem čtyř sérií knih.

ČKR se snažila nejenom podnítit novou tvorbu exilových autorů a zpřístupnit ji čtenářům, ale i vytvořit celkové kulturní prostředí pro české exulanty. Chtěla proto alespoň symbolicky ocenit činnost těch, kteří se o kulturní exil zasloužili. Proto založila takzvané Říjnové ceny podle bývalých státních cen udílených před válkou u příležitosti oslav založení republiky. Poprvé byly tyto ceny v exilu uděleny 28. října 1954.<sup>13</sup> Byly pak udíleny pravidelně až do roku 1958. Poté jejich udílení ustává až do roku 1960, kdy byly ceny uděleny naposledy.

V roce 1956 dochází k rozštěpení českého exilu vlivem změn ve vzájemných vztazích mezi oběma bloky i změn uvnitř východního bloku. Exil měl tehdy, jak píše Pavel Tigrid, na vybranou: buďto se zapojit do proudu výměn, styků a dialogu s intelektuály a lidmi na druhé straně "železné opony", nebo se postavit mimo něj či proti němu.<sup>14</sup> Toto štěpení se projevilo i uvnitř ČKR. Už na prvním – a jediném – sjezdu ČKR, který se konal v Paříži v červnu 1956, se objevily neshody, týkající se koncepce další činnosti organizace. Robert Vlach a část organizace však odmítli jakýkoli dialog i styk s kýmkoli, kdo měl sebemenší pozici, byť i nepolitickou, v tehdejších Československu. Nadále považovali exil za jediného představitele českých kulturních tradic a hodnot.<sup>15</sup> Poměrně rychle se tak dostávají do izolace a jejich akce ztrácejí dynamiku a ohlas. Dochází k roztržce mezi oběma Vlacha a v roce 1957 je Robert Vlach zbaven redigování Sklizeň. Antonín Vlach se jej dokonce pokouší vypudit i z vedení organizace a založit v Hamburku *československou* kulturní radu. Záhy vznikají nové instituce, lépe přizpůsobené změněné situaci. Navíc Robert Vlach v roce 1958 opouští Evropu a přesídluje ze Švédska do Spojených států. Odtud, až do roku 1962, pokračuje téměř osamocen ve snaze udržet některé aktivity organizace. Nahrazuje Sklizeň, nad níž ztratil veškerou kontrolu, čtvrtletními

---

<sup>13</sup> Ceny byly uděleny *in memoriam* exilovému novináři Luďkovi Stránskému, profesoru Františku Kovárnovi a exilovému vydavateli Rudolfu Jílovskému. Z žijících osob byli oceněni vydavatel Jaroslav Trnka a básník Pavel Javor. Tém byla v roce 1955 věnována francouzsko-anglická brožurka *La Littérature tchèque à l'étranger – Czech Literature abroad* (Stockholm, Le Conseil national de la culture tchèque à l'étranger). V ní byli představeni oba laureáti a publikováno několik překladů básní Pavla Javora do francouzštiny, němčiny a angličtiny.

<sup>14</sup> P. Tigrid: *Politická emigrace v atomovém věku*, 2. vyd, Kolín n. R. 1974, s. 64.

<sup>15</sup> Viz například velmi ostrý článek Roberta Vlacha Praha a my (*Sklizeň* 1956, č. 1, s. 7), kde definuje svou pozici a pozici svého křídla v ČKR.

Sborníky sklizně svobodné tvorby.<sup>16</sup> Ohlas a dopad těchto aktivit je však už velmi omezený. Po roce 1962 se činnost ČKR redukuje jen na nepravděelné pořádání literárních soutěží. V lednu roku 1966, ve svých 49 letech, Vlach předčasně umírá. Po jeho smrti se vedení ČKR ujímá Antonín Kratochvíl, který v jejím čele zůstává až do jejího zrušení. S příchodem posrpnové vlny exulantů, která vytváří nová nakladatelství a kulturní organizace, je však již existence ČKR pouze formální a oficiálně zaniká v roce 1975.

ČKR měla skutečný vliv na vývoj českého kulturního exilu jen poměrně krátkou dobu, zhruba od konce roku 1953 do konce roku 1957. Toto období však představuje vrchol literární produkce první exilové vlny, do velké míry právě díky aktivitám ČKR.

Činorodost Roberta Vlacha a všech jeho spolupracovníků dokázala rychle nejen podnítit novou tvorbu exilových spisovatelů, vyvést je z izolace a zprostředkovat jejich produkci čtenářům, ale i soustředit a usměrňovat kulturní činnost mnoha organizací i jednotlivců, kteří až do té doby jednali osamoceně a nekoordinovaně. Tím ČKR vytvořila předpoklady a položila základy pro vznik opravdového kulturního ovzduší v českém exilu a pro zrod dalších organizací i institucí, které by bez její průkopnické činnosti mohly jen stěží vzniknout. Ty pak mohly později uskutečnit některé nápady a iniciativy, které z materiálních důvodů nemohla ve své době realizovat sama ČKR. Často v této nové generaci kulturních organizací nacházíme bývalé spolupracovníky ČKR.

I když s odstupem více než čtyřiceti let se výsledky ČKR někomu mohou jevit jako skromné v porovnání s bilancí kulturních organizací druhé exilové vlny, nesmíme zapomínat, že ČKR i ostatní instituce té doby stavěly "na zeleném drnu", v dnes už nepředstavitelných materiálních podmínkách. Ale právě díky těmto průkopníkům se mohla druhá exilová vlna opřít o už vytvořené dílo a vytvořit v sedmdesátých a v osmdesátých letech trvalé kulturní hodnoty, ba i významně přispět k udržení hodnot a tradic uvnitř znormalizovaného Československa.

Už z tohoto důvodu bychom neměli přehlížet kulturní činnost organizací i jednotlivců první exilové vlny, jak se to dnes občas děje.

---

<sup>16</sup> Vyšla však pouze čtyři čísla: první dvě byla vydána v roce 1958 v Greensboro v Severní Karolině a dvojčíslu 3-4 v roce 1959 v oklahomském Normanu. Vlach nicméně pozorně sleduje literární produkci českého exilu a pravidelně o ní referuje v revui *Books abroad*, kterou rediguje a vydává University of North Carolina v Normanu.